

ETRÜSKLERİN YUNANCA ADI

ADİLE AYDA

I

Bilindiği gibi, Etrüskler Milâddan önceki Binyılda, merkezî İtalyada yaşamış bir kavimdir. Romalı yazarlar onlardan TUSCİ¹ diye bahsederler. Bu adın ilk şeklinin TURSCİ² olduğu anlaşılıyor ki, bu da, daha sonra ETRUSCİ şeklinin ortaya çıkmasını izah eder.

Bir rivayete göre, Etrüskler kendilerine RASENNA derlerdi³.

Eski Yunanlıların Etrüsklere verdiği ad τυρρηνοί idi. Romalılar bu adı kendi harfleriyle TYRRHENOİ şeklinde yazmışlardır. Yunanlıların Etrüsklere verdiği isim bugün bile, “Mer tyrrhénienne” (Tiren Denizi) tabirinde yaşamaktadır. Bu denize bu adın verilmesinin sebebi de, söz konusu denizin M.Ö. sekizinci yüzyıldan itibaren, uzun zaman, Etrüsklerin hâkimiyeti altında bulunmuş olmasıdır.

Hemen ilâve edelim ki, eski Yunan yazarlarından bazıları “Tyrrhenoi” yerine TYRSENOİ şeklini kullanmışlardır. Yunan dili uzmanlarının izahına göre, bu şekil İyoniyen lehçelerine mahsus olup, meşhur Epir kralı Pyrrhus’un ismi bile bu lehçelerde “Pyrsos” şeklini almakta idi⁴.

Yunanlıların Etrüsklere verdikleri adın aslını bulmak için, kanaatimize göre, “Tyrsenoi” şeklini değil, “Tyrrhenoi” şeklini esas olarak almak daha doğrudur. Bu kanaatimizin dayandığı sebepleri şöyle açıklayabiliriz:

Bazı kavimlerin ağız teşekkülü “H” harfini “Ş” harfine çevirme eğilimini gösterir. Meselâ Alman dilinin Berlin lehçesinde “Ben

¹ Bu kelime TUSKİ şeklinde okunur.

² Gubbio denilen mahalde bulunmuş ve Umbriya lehçesinde yazılı çok eski yazıtlarda “Etrüsklere ait” manasına gelen “turscum” sıfatına rastlanmaktadır.

³ Bu rivayet ve iddia Halikarnash Diyonizos’a ait olup, İtalyan etrüsçologları tarafından münakaşasız kabul edilmekte, fakat bazı Alman etrüsçolcgları tarafından reddedilmektedir.

⁴ “Greek-English Lexicon” by Henry George Siddel and Robert Scott. Oxford, Clarendon Press, 1929, p. 1353-1354.

sahibim” manasına gelen “Ich habe” cümlesi “İş şab” şeklinde telâffuz edilir. . . Cervantes’in meşhur kahramanının adı, İspanyolca Don Quixote yazılarak, “Don Kuikhote” telâffuz edildiği halde, Fransızların ve onları taklid eden milletlerin ağzında Don Kişot, “Don Quichotte” olmuştur.

Şu halde, bazı Yunan lehçelerinde “Tyrrhenoi”nin TYRŞENOİ şeklinde telâffuz edilmiş olabileceği, lengüistik kanunlarına uygun bir ihtimaldir. Ancak, bugünkü Fransızların ve İngilizlerin alfabeti gibi, Yunanlıların alfabeti de Ş sesini veren bir harfe sahip değildi. Fazla olarak, bugünkü bazı Yunanlılar gibi, eski Yunanlıların bir kısmı da, Ş harfini telâffuz etmek hususunda bünyevi bir kabiliyetsizlik gösteriyordu.

Bugün Atina restoranlarında, garson size: — Sampanya ister misiniz? der. İstanbul Rumları da Şişli’ye Sisli, Şişhaneye Sisane derler.

Söz konusu ettiğimiz lisanî eğilimler şöyle bir formüle bağlanabilir:

$$H \rightarrow \text{Ş} \rightarrow S$$

Bu formül, daha doğrusu bu kural çok küçük çocuklarda da hükmünü gösterir. Yeni konuşmağa başlayan bazı küçük çocuklar şöyle der: — Anne, anne, kasığım düstü. . .

Şu halde, diyebiliriz ki, “Tyrsenoi” şekli “Tyrrhenoi” şekline nisbeten ilkel bir şekildir. Esasen, tarihî bakımdan da, daha önce kullanılmıştır. Öyle anlaşılıyor ki, Yunanlıların Tyrrhen’lerle ilişkileri arttıkça, Yunanlı yazarlar onların kendilerine verdikleri isme daha yakın bir şekil kullanmağa gayret etmişlerdir.

Bu noktayı böylece tespit ettikten sonra, Etrüsklerin yunanca adının Lâtin harfleriyle yazılmış şekli olan TYRRHENOİ kelimesini inceleyelim:

Burada ilk önce alfabe tarihini, daha doğrusu alfabeler tarihini ilgilendiren bir hususu hatırlatmamız gerekir. O da, Fransızların “Yunan İ’si” (i grec) dedikleri harfin Yunanlılar için hiç de bile “İ” olmadığıdır. Buna kanaat getirmek için Yunan Dili veya Gramerinden bahseden herhangi bir kitaba göz atmak kâfidir. Zira, eski yunancada UPSİLON diye bir harf vardı ki, başharf olduğu zaman Y şeklini, küçük harf olduğu zaman “v” şeklini alır ve “U” sesini

verirdi (türkçedeki “tutmak”, “vurmak” kelimelerinde olduğu gibi). Modern yunancada ise, aynı harf (türkçedeki “gülmek”, “ütülemek” kelimelerinde olduğu gibi) “ü” telâffuz edilir⁵.

Yunan alfabesinden ilham alınarak meydana getirilen sirillik alfabelerde de, rusçada, sırpçada, bulgarcada, “Y” harfi “U” okunur.

Bu izahlardan sonra, dönelim “Tyrrhenoi” kelimesine. Şimdi biliyoruz ki, bu kelimenin doğru telâffuzu şöyledir:

TURRHENOİ

Yunan harflerini bilen okuyucuların farkına varmış olabilecekleri gibi, Etrüsklerin yunanca adının Yunan harfleriyle yazılmış şeklinde (Τύρρηνοι) “h” harfi yoktur. Şu halde, kelimenin Lâtin harfleriyle yazılmış şeklindeki “h” nın işi ne? Burada, eski yunancadaki bir fonetik kuralını hatırlatmamız gerekir: Bir kelime çift “r” li olduğu zaman, ikinci “r” ye “nefesi r” denir ve “h” şeklinde okunması gerekirdi⁶. Lâtince “h” harfi çok hafif ses verdiği için, Lâtinler hem iki “r” yi muhafaza etmişler, hem de bir “h” ilâve etmişlerdir. Türkçenin “h” sı kuvvetli olduğundan, bizim kelimeyi aşağıdaki şekilde yazmakla yetinmemiz mümkündür:

⁵ “Y” harfinin acayıp ve maceralı hikâyesi şöyledir: En eski Yunan alfabesinde “U” sesini veren harf “V” şeklinde yazılırdı. İyonyalı adı verilen Anadolu Yunanlıları bu harfe bir kuyruk ilâve eder ve “Y” şeklinde yazarlardı. Yunanistan Yunanlıları ile İyonyalılar arasında kültürel ve edebî kaynaşma başladıktan sonra, Yunanlılar da kuyruklu “V” yi, yani “Y” yi, yine “u” sesini ifade etmek üzere, kabul ettiler: fakat ancak başharf olarak... Bunun küçük şekli yine “v” kalıyordu. Klâsik devirden sonra, Yunan dili yumuşama istikametinde değişti. M.Ö. birinci yüzyılda, Romalılar, Yunanistanı fethettikten sonra, bazı yunanca kelimeleri dillerine alırken, “Y” harfini, hem başharf, hem küçük harf olarak aldılar. Çünkü kendi dillerindeki “v” harfi hem “u”, hem “v” vazifesini görüyordu. Romalıların niyeti “y” harfini, Yunanlılar gibi “ü” şeklinde telâffuz etmekte. Gelgelelim “ü” harfini telâffuz etmeğe bünyevî imkânsızlık içinde idiler. Ağzıları bütün “ü” leri “i” ye çeviriyordu. O kadar ki, Romalılar ve onların kültürel varisleri olan Fransızlar “y” harfini “i” zannetmeğe başlamış, fakat Yunanlılardan alınmış olduğu için, öteki “i” den ayırt etmek üzere “Yunan i’si” diye adlandırmışlardır (Britannica Ansiklopedisi, 1969, s. 858 ve Americana Ansiklopedisi, 1968, s. 629.)

⁶ “Grammaire abrégée de la langue grecque” par Adolphe Kaegi, Editions Victor Attinger, Paris et Neufchâtel, page 3.

TURHENOİ

Yunan dili tarihlerinden öğreniyoruz ki, Yunanlıların “ETA” adını verdikleri uzun “e”lerin çoğu “a” harfinin dejenere şekliinden başka bir şey değildir. Tyrrhenoi kelimesinin yunancasında (Τύρρηνοί) gördüğümüz kuyruklu “n” şeklindeki “e” ise, uzun “e” olduğundan, kelimeyi aşağıdaki şekilde yazmağa hakkımız vardır:

TURHANOİ

Bize kelimeyi böyle yazmağa hak veren bir husus da, Alman dilindeki meşhur Pauly ve Wissowa Ansiklopedisinin verdiği bilgidir. Bu Ansiklopedinin TYRRHENER maddesinde şöyle denilmektedir: “Yunancada Tyrrhen’lerin adı çeşitli şekiller alırdı: Tursenoi, Tur-sanoi, Turhenoi, TURHANOİ...” (Bu kelimeler, Ansiklopedide, Yunan harfleriyle yazılıdır) ⁷.

... Şimdiye kadar, Etrüsklerin yunanca adını tahlil konusu yaparken, hep kelimenin çoğul şeklini kullandık. Kelimeyi yunancada çoğul şekle sokan, sonundaki iki harften ibaret “Oİ” ekidir. Bu eki çıkarırsak, saf kök olarak elde kalan şudur:

TURHAN

Yukarıdaki açıklamalardan çıkarabileceğimiz mantıkî netice şudur ki, Yunanlıların Etrüsklere verdikleri adın aslı Turhan idi.

Bilindiği gibi, Türklerin tarihinde de Turhan ⁸ adlı kahramanlar vardır. Bugün İstanbul veya Ankara telefon rehberi incelendiğinde, ad veya soyadı olarak bir sürü Turhan’a rastlanır ⁹.

⁷ Pauly’s Realencyclopädie des klassischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung begonnen von Georg Wissowa, VII - A 2, Stuttgart 1948, s. 1909.

⁸ Eski türkçede H harfi olmayıp, bugünkü H’ların vaktiyle K olduğuna dair görüş bir nazariyeden başka bir şey değildir.

⁹ Bu yazının birinci kısmı 1973 yılının Ekim ayında, İstanbul’da toplanmış milletlerarası Türkoloji Kongresine sunulmuş bir tebliğin metnini teşkil eder. Etrüsklerin Türk soyundan olduklarına dair beslediğim ve “Etrüskler Türk mü idi?” adlı küçük kitabımda da ifade etmiş olduğum kanaate uyararak ve etrüscolojiyi türkolojinin bir dalı sayarak, Etrüsklerin yunanca adına dair görüşümü bir Türkoloji Kongresinde açıklamağı uygun görmüştüm.

Aslında tebliğim Kongrenin programında öngürülmüş değildi. Fakat bir delegenin (Dr. Hâmit Zübeyr Koşay’ın) gelmeyişinden faydalanılarak, organizatörlerin de tasvibi ile, açıklamayı yapmam mümkün olmuştu.

II

Etrüsklerin yunanca adını lengüistik açısından incelemiş bulunuyoruz. Şimdi, bu incelemeyi tarihî bilgilerle tamamlamamız faydalı olacaktır:

1 — Eski Yunan tarihçilerinin en önemlisi olan Herodot Etrüsklerin yunanca adının menşeyini şöyle izah eder :

“... Manes'in oğlu Atys'in krallığı zamanında Lydia'da çok korkunç bir açlık hüküm sürmüştü. Bir süre insanlar büyük bir sabırla buna dayanmışlar... Yine de ıstırapları son bulmamış, hattâ daha kötüye gitmişti. Kral halkı iki gruba ayırmış ve kura ile bir grubun kalıp, öteki grubun göç etmesini kararlaştırmıştı. Lydia'da kalanlara kendi, göç edenlere de oğlu Tyrrhenos kumanda edecekti. Kura çekildikten sonra bir kısım Lydia'lılar İzmir kıyılarına gittiler ve orada gemiler inşa ederek, hayatlarını kazanmak için, yeni bir yurt bulmak üzere, denize açıldılar. Bir çok ülkeden geçtikten sonra, İtalya'nın kuzeyindeki Umbria bölgesine geldiler ve buraya yerleştiler. Bugüne kadar da orada yaşamaktadırlar. Burada isimlerini önce liderleri, sonra kralları olan Tyrrhenos'un ismine izafeten, Lydia'lıdan Tyrrhenia'lıya çevirdiler”¹⁰.

Herodot'un bu hikâyesi, büyük ihtimalle, tarihî bir olaya dayanmaktadır. Ancak, buna, bazı noktalarda, açıklamalar ilâvesine ihtiyaç vardır:

a) Her şeyden evvel bu göç vak'asının tarihini, hiç değilse devrini tespit etmek mühimdir. Maalesef, bu bakımdan tarihçiler arasında sözbirliği yoktur. Bir kısmı bunun Truva savaşından hemen sonra yani M.Ö. 13 üncü yüzyılın ortasında cereyan etmiş olacağını düşünmekte, diğerleri ise, Mısır kaynaklarında zikredilen ve Mısıra saldıran “Deniz kavimleri” arasına Etrüsklerin de, Turşa adı ile karıştıkları devire, yani M.Ö. 12 inci yüzyılın sonuna tesadüf ettiğini tahmin etmektedirler¹¹.

¹⁰ Herodot Tarihi, Perihan Kuturman tercümesi, Hürriyet yayınları, İstanbul 1973, sahife 43.

¹¹ H. H. Scullard, “The Etruscan cities and Rome”, Thames and Hudson, London 1967, p. 40.

b) Herodot'un kullandığı Lidiya ve Lidiyalı kelimeleri etnik manada değil, sırf coğrafi manada anlaşılmalıdır. Herodot için Lidiyada oturan herkes Lidiyalı idi. Halbuki Lidiya denilen ülke tarih öncesinde ve eski çağda bir nevi geçit yeri olmuştur. Sırası ile İyonyalılar, Kimerler, İranlılar, Romalılar bu bölgeyi işgal etmişler veya orada hâkimiyet kurmuşlardır. Herodot'un bahsettiği devirde buraların, bizim Türk soyundan saydığımız Etrüsklerle akraba oldukları bir çok Yunanlı tarihçi tarafından kabul edilen¹² Pelasguların işgali altında bulunduğu tahmin edilebilir. Yani, o zamanki Lidiyalılar, daha önceleri Pelasg adını taşımış olan Turhanlardı. Esasen, Atys zamanında Lydia'nın adı henüz Lydia değildi.

c) Burada belirtmemiz gereken bir nokta da, Herodot'un hikâyesinin sonundaki, Lidiyalıların ancak İtalyaya gidip yerleştikten sonra Tyrrhen (Turhan) adını almış bulduklarına dair iddianın tarihî bilgilere aykırı bulunduğuudur. Çünkü Tyrrhen adı ile bir kavmin İtalyada ortaya çıkmasından önce de, Tyrrhen'lere ait tarihî kayıtlar mevcut olduğu gibi, İtalyaya yapılan göçten sonra da, Ege sahillerinde ve Ege adalarında Tyrrhen'lerin bulunduğu tarihî kaynaklardan anlaşılmaktadır.

2 — Bizanslı Stefanos adlı tarihçiye göre Lidiyadan İtalyaya göçmen götüren prensin adı Tyrrhen-os (Turhan) değil, Tarhon idi¹³. Bu prens İtalyaya varınca Tarhuna (bugünkü Tarquinia) şehrini kurmuştur.

3 — Eneid hakkında bir tenkid ve tahlil eseri yazmış olan Servius Honoratus adlı Romalı yazara göre, Tarhon Turhan'ın oğlu idi ve TARHUNA'dan başka Virgil'in doğduğu şehir olan Mantua'ya da kurmuştur¹⁴.

4 — Verrius Flaccus adlı bir diğer Romalı yazara göre, Mantua'nın kurucusu Turhan veya Tarhon değil, Arhon idi¹⁵.

5 — Strabon adlı Yunanlı tarihçi ve coğrafyacı, Herodot'un hikâyesini aynen tekrarladıktan sonra, göçmenlerin şefi, prens Turhan'ın İtalyada 12 şehir kurduğunu ilâve eder¹⁶.

¹² Bu meyanda Herodot ve Thucydides.

¹³ Luigi Pareti, "Origini degli Etruschi". Bemporad e figlio, Firenze 1926, p. 15.

¹⁴ Ad Aeneas, Livre X,

¹⁵ Pareti, aynı eser, sahife 15.

¹⁶ Strabon, Géographie, V, 2.

6 — Virgil'in Eneid adlı destanında, Mezence adlı krala karşı isyan eden Etrusklerin şefinin adı Tarhon'dur. Onun karşısında bir de Turnus adlı biri vardır ki, Rütül'lerin başı ve kralın koruyucusudur. Bu son isim Tyrrhenus'un bir kısaltması hissini de vermektedir¹⁷.

7 — Nihayet, Toscanella denilen yerde bulunmuş, M.Ö. 3 üncü yüzyıla ait bir el aynasını da zikretmek mümkündür. Arkasında görülen gruptaki adamlardan birinin hizasına, Etrüsk alfabesi ile yazılmış yazı şöyle okunuyor: "Tarhun-os"¹⁸. Bazı etrüsçologlar bunun Tarquinia şehrinin kurucusunu, diğerleri ise, Romanın ilk Etrüsk kralını temsil ettiğini ileri sürerler¹⁹.

Bu çeşitli kaynaklar mukayeseli şekilde incelenince, biri tarihi, diğeri lengüistik nitelikte olmak üzere, iki problemin karşısında bulunduğumuz meydana çıkar. Bu iki problem şu sorular halinde ifade edilebilir:

a) Göçmenlerin şefi olan prens ile Etrüsk şehirlerinin kurucusu aynı tarihi şahsiyet midir?

b) Turhan ile Tarhon (veya Tarhun) iki ayrı isim midir? Yoksa aynı ismin iki ayrı telâffuzundan mı ibarettir?

Bu yazının çerçevesi içinde çözümü mümkün olmayan bu iki meseleyi, burada, ortaya koymakla yetiniyoruz.

Ayrıca burada, herkesin bildiği aşağıdaki hususun hatırlatılmasında da fayda bulunduğu düşüncesindeyiz:

Romanın Etrüsk olan ilk krallarının unvanı veya sülâle adı "TARQUIN-US" idi. Fransızlar bunun sonundaki eki atarak, kelimeyi "Tarquin" haline sokmuşlar, biz de bunu tarih kitaplarımıza aynen almışızdır. Romalılar "q" harfini, boğazdan söylenen kalın "K" yı ifade etmek için kullandılar. Şu halde, biz kelimeyi şöyle yazabiliriz:

¹⁷ Virgile, "Enéide", traduction d'André Bellessort, Gallimard, Paris 1965, Livres VIII (262-281), X, XI, XII.

¹⁸ Massimo Pallotino, "Etruscologia", Hoepli, Milano 1968, Illustrazioni XXIX.

¹⁹ Agnès Carr Vaughan, "Those mysterious Etruscans" Robert Hale, London 1966, p. 66.

TARKHUİN

Görüldüğü gibi, Romayı idare etmiş veya kurmuş olan Etrüsk krallarının unvanı veya adı olan kelime Bizanslı Stefanos'ların, Virjillerin bahsettikleri TARKHUN veya TARKHON adlarından pek farklı değildir.

Sunduğumuz tarihî bilgilerden çeşitli neticeler çıkarmak mümkündür. Bizim için önemli olan, bir yandan Yunanlıların Etrüsklere verdiği adın, tahlil neticesinde, "TURHAN" şeklinde karşımıza çıkması, diğer yandan da, Etrüsklerin tarihine sıkı sıkıya bağlı olan TURHAN ve TARHUN adlarına, Türklerin tarihinde de, (Turhan ve Tarhan şekillerinde) her adımda rastlanmasıdır.

Bu iki hususun "Etrüskler Türk mü idi?"²⁰ adlı küçük eserimizde ileri sürülmüş delillere birer ilâve olmak üzere kabul edilmesini dileriz.

²⁰ Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1974.